

mana pa tako i npr. za Tuberon Crijevića kaže da je »nazvan Tuberonom je je bio malo grbav«. Govori li o intelektualnim osobinama, Slade je redovito benevolentan. Tako za Antuna Aletina kaže da »odlično poznaje više jezika, vrsno je upućen u starine, također uživa u poeziji na latinskom«, a za Marka Ranjinu da je u »kanonskom pravu bio najvjekstiji«. Nikola Nalješković bio je »preslavan kao matematičar«, a Ruđer Bošković »najslavniji muž«. Marin Getaldić bio je »slavan matematičar« a »nepoznati pisac [životopisa] Paola Sartija nazvao ga je anđelom po naravi, a vragom u matematici«. Slade je posebice bio sklon Stjepanu Gradiću kojemu je posvetio jednu od najvećih natuknica i za kojega kaže da se »među književnicima svoga doba uzdigao na prvo mjesto« te da je bio »najučelniji muž«. Slade donosi podatke i o nekoliko žena za koje također donosi komplimente. Tako hvali Mariju Bettera-Dimitrović ističući da je »bila slavna koliko s obzirom na učenost i razboritost, toliko s obzirom na sinove, od kojih sam dvojicu spomenuo u ovoj kronici«. O Lukreciji Bogašinović-Budmani, svojoj suvremenici, Slade kaže da se »hvalevrijedno posvetila hrvatskim muzama«. O znamenitoj Cvijeti Zuzorić, u čijem se patricijskom domu okupljala tadašnja dubrovačka književna i pjesnička elita, kaže da je bila »izvrsne ljepote i čistoće«, »odlične naobrazbe« i »vrsna pjesnikinja«. Spomenuti citati jasno pokazuju da je Sebastijan Slade pisao vrlo zanimljivim, a ne suhoparnim leksikografskim stilom karakterističnim za suvremenu leksikografiju. Dok je Slade pisao u skladu s metodološkim zakonitostima 18-stoljetne »leksikografske« forme, koja ne zahtijeva nužno provjeravanje podataka, ali dopušta intimniji pristup obrađivanim pojedincima, suvremena leksikografija a priori zahtijeva točnu, utemeljenu interpretaciju činjenica koje su podložne provjerama. Kritičko izdanje popraćeno je dosada zasigurno najdetaljnijom studijom o životu i djelu Jerolima Sladea, o vremenu u kojem je živio kao i detaljnim bilješkama koje objašnjavaju pojedine događaje ili osobe koje Slade navodi u svom djelu. Knezović također donosi uredna kazala osobnih i mjesnih imena te opsežan popis relevantne literature.

Zoran Ladić

Milko BRKOVIĆ, Srednjovjekovna Bosna i Hum: identitet i kontinuitet, Biblioteka Crkve na kamenu, knjiga br. 71, Mostar, 2002., 266 str.

Problematika pripadnosti i državnosti, političke usmjerenosti, narodnosnog i vjerskog identiteta i kontinuiteta, kulturne baštine, ali i cijeloga niza drugih sastavnica iz srednjovjekovne prošlosti Bosne i Huma, istraživačka su pitanja koja svoja mjesta i obradu nalaze u nizu uradaka kako hrvatske tako i bošnjačke, srpske, ali i šire inozemne historiografije.

Dr. sc. Milko Brković, ravnatelj Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, dugogodišnji je proučavatelj hrvatske i bosanske srednjovjekovne povijesnice te vrsni poznavatelj i analitičar njezina diplomatskoga gradiva za razdoblje od XI. do XVI. stoljeća. U knjizi pod gornjim naslovom autor, kako i sam napominje u uvodnom slovu (1-4), poglavito se usmjerava na proučavanje temeljnih sastavnica pripadnosti srednjovjekovne Bosne i Huma identitetu hrvatskog naroda te ističe da su one ponajprije sadržane »unutar političkog, vjerskog i kulturnog zbivanja na tim prostorima. U tim trima cjelinama sadržan

je veći broj pojedinačnih elemenata, kao što su zemljopisni prostor, narod, vlast, jezik, vjerovanje, običaji, kulturna baština, katoličanstvo i drugo« (1). Kao osnove za istraživanje autoru su, osim dosadašnjih saznanja historiografije, poglavito poslužili izvori (bosansko-humske srednjovjekovne isprave), koji su – ističe sam autor – nerijetko u uradcima historiografije bili različito obrađivani i tumačeni.

Knjiga je, tragom temeljnih sastavnica koje čine identitet i pripadnost srednjovjekovne Bosne i Huma, podijeljena na tri veće tematske cjeline unutar kojih se pojedina manja problematska pitanja raščlanjuju u više zasebnih poglavlja.

Prva cjelina (»Politička zbivanja i bosansko-humski vladari«, 5-63) raščlanjuje povijesni razvoj teritorija kasnijih Bosne i Huma. Zemljopisnim pojmom Bosne i Huma autor označava »prostor na kojem su nastale državne tvorevine hrvatskog naroda, za koje se sve više čuje nakon izumiranja starih hrvatskih narodnih vladara (kraljeva) i ulaska Hrvatskog Kraljevstva u personalnu uniju s Ugarskom (1102.). Od samoga doseljenja Hrvata na ove prostore, odnosno od VII. st. pa nadalje teritorij srednjovjekovnog Huma i Bosne naseljen je slavenskim odnosno hrvatskim življem, koji međusobno komunicira svojim jezikom, običajima i načinom življenja te postupno biva pokršten« (1). Raščlanjujući vrela koja upućuju na onodobnu etničku pripadnost žiteljstva Bosne i Huma, autor izdvaja brojne konkretne primjere koji posvjedočuju njihovu pripadnost hrvatskom narodu (srednjovjekovne isprave, zapisi u djelima pisaca Franje Glavinića, Nikole Lašvanina, Ivana Ančića, Pavla Rittera Vitezovića, ali i osmanlijskih povjesničara poput Mustafe Alija, Hasana Kaimija, Evlije Čelebije i drugih). Podrobno razmatrajući događanjima gusta politička zbivanja na tlu Bosne i Huma tijekom srednjovjekovlja, autor iznosi mišljenje da je, osim vremenski kraćih razdoblja, ovaj prostor cijelo vrijeme sastavni dio teritorija države hrvatskih narodnih vladara te sam čin unije Hrvatske i Ugarske u zajedničku državnu cjelinu uključuje sam po sebi i teritorij Bosne i Huma. Kasniji sukobi sa svojim suverenom, ugarsko-hrvatskim vladarom, kao i težnja bosansko-humskih banova i kraljeva za što većom samostalnošću, tek su posljedice političke želje za neovisnošću samostalne narodne vlasti, »a nikako postojanje drugog naroda doli hrvatskog unutar toga hrvatskog dijela kraljevstva post tisuću sto drugaške državne zajednice« (1). U vrijeme kada bosanski banovi osvajaju ili stječu okolne upravno-teritorijalne cjeline, datiraju i počeci lokalne srednjovjekovne bosanske vlasti. Cijeli taj tijek političkih zbivanja, položaj Bosne i Huma, poveznice s Hrvatsko-Ugarskim Kraljevstvom i politikom njegovih vladara, autor u ovim poglavljima raščlanjuje prateći kronološki slijed djelovanja vladara na bosanskom prijestolju, pružajući pritom i detaljne osvrtne na značenje i moć bosansko-humskih velikaša u pojedinim oblastima (Hrvatinići, Kosače, Radinovići i dr.).

Identitet i kontinuitet hrvatske prisutnosti i vlasti na teritoriju Bosne i Huma prekinut je osmanlijskim prodorima, napredovanjima i konačnim zauzimanjem Bosne 1464. te Hercegovine 1482. godine. Padom pod Osmanlije srednjovjekovna Bosna gubi svoj kontinuitet države, »zbog čega nastaje i diskontinuitet njezina naroda, vjere i kulture« (53). U završnim stranicama prve cjeline razmatraju se posljedice pada Bosne i Hercegovine pod osmanlijsku vlast, ponajprije kroz proce islamizacije i iseljavanje starosjedilačkog žiteljstva. U tom značenju i posljedicama sudbonosnom vremenu bosanske povijesti, cijele skupine stanovništva odlaze u zaštićenija područja mletačke Dalmacije, Dubrovnika, ali i

preko Jadrana na talijanske prostore od Mletaka do Apulije. Time se ubrzo iz temelja, za buduća stoljeća, mijenja etnička i vjerska slika prostora srednjovjekovne Bosne i Huma.

Druga velika tematska cjelina u knjizi naslovljena je »Vjerska zbivanja u Bosni i Humu« (63-183). Napominjući kako unutar vjerskih događanja kršćanstvo na tlu Bosne postoji i prije dolaska Hrvata, autor prati proces pokršćavanja i jačanja kršćanstva tijekom srednjega vijeka, naglašavajući da se taj (vjerski) čimbenik kontinuiteta i identiteta hrvatskog naroda i državnosti na prostoru Bosne i Huma nastavio i zadugo nakon srednjega vijeka, i poslije osmanlijskih osvajanja, sve do najnovijeg vremena. Velik dio cjeline o vjerskim odnosima u srednjovjekovnoj Bosni posvećen je u historiografiji prijepornoj i upravo poradi toga uvijek iznova izazovnoj temi Crkve bosanske odnosno bosansko-humskih krstjana. Upuštajući se u pomnu raščlambu izvora i historiografskih radova koji su se bavili ovom problematikom, autor napominje da se na osnovi vrela stranog podrijetla (koja niti do danas nisu podložna strogoj znanstvenoj kritici i vrednovanju) mogao steći dojam da su bosansko-humski kršćani krivovjerci. No na osnovi domaćih vrela, poglavito srednjovjekovnih isprava bosanskih i humskih vladara, autor zaključuje kako ovdje nije moguće govoriti o krivovjerju te u tom pravcu i tragom te teze usmjerava i svoju poglavitu istraživačku pozornost. U sklopu ove cjeline, opsegom najveće, podrobno se predstavljaju glavna problematska pitanja vezana za crkveni ustroj i vjerske prilike u srednjovjekovnoj Bosni i Humu. Onodobna vjerska zbivanja u Hrvatskoj promatraju se kroz njihov odraz i utjecaje na Bosnu, predstavlja djelovanje bosanske biskupije i bosanskih biskupa i utjecaj politike hrvatsko-ugarskih vladara na vjerska događanja u Bosni, raščlanjuje vjera u ustroj članova crkvene zajednice bosansko-humskih kršćana, nastojanja papa glede uređivanja vjerskih prilika na ovim prostorima te ukazuje na katoličanstvo kao na nepobitnu konstantu (ali – u nekim slučajevima – i prijepornost) pripadnosti bosansko-humskih vladara i velmoža. Cjelina završava uvidom u pastoralno djelovanje dominikanskih i franjevačkih redovnika, kao i svjetovnih svećenika na tlu srednjovjekovne Bosne i Huma. Potrebno je naglasiti da sve raščlambe, promišljanja i zaključke o nemalom broju prijepornih i u historiografiji još uvijek otvorenih pitanja o Crkvi bosanskoj, autor potkrjepljuje cijelim nizom konkretnih primjera, pozivanjem kako na saznanja i motrišta historiografije tako (u još većoj mjeri) i na izvore nezaobilazne za ovo istraživanje.

Treća i završna cjelina nosi naslov »Kulturna baština u Bosni i Humu« (184-202). Poglavito istraživačko zanimanje autora u raščlambi ove, značenjem prevažne, sastavnice hrvatskog identiteta i kontinuiteta na tlu Bosne i Huma, usmjereno je na prikaz ukorijenjenosti i tradicije glagoljice, bosančice, narodnoga govora i običaja, kao i na temeljna obilježja srednjovjekovne kancelarije bosansko-humskih vladara i velmoža. Iscrpnom analizom povelja nastalih u tim kancelarijama, ponajprije diplomatskih formula, ukazuje se na njihovu izrazitu bliskost, povezanost i preuzimanje utjecaja iz isprava onodobnih kancelarija hrvatskih narodnih vladara. Naposljetku, u završnim poglavljima, kao potkrepa teze o hrvatskom identitetu bosansko-humskog prostora, obrađeni su tamošnji srednjovjekovni građevni spomenici, kao i novac bosansko-humskih vladara.

Na kraju knjige sadržan je proučavateljima ove problematike dragocjen popis s registama srednjovjekovnih isprava bosansko-humskih vladara i velmoža (202-232), sažeci na nje-

mačkom i engleskom jeziku (233-241), kazalo osoba, mjesta i općih pojmova (243-265) i sadržaj (266).

Srednjovjekovna povijest Bosne i Huma, promatrana kao cjelina, ali i u svojim brojnim partikularnim sastavnicama, već više od jednog stoljeća nudi brojne prigode za pomne istraživačke raščlambe i promišljanja. Ne treba sumnjati da će tako biti i ubuduće. Djelo Milka Brkovića novi je prilog koji raznorodne historiografije, bez obzira na njihov identitet, pripadnost i namjere, bez obzira na slaganja ili neslaganja s autorovim promišljanjima bosansko-humske povijesti, zasigurno neće moći zaobići u svome znanstvenom radu.

Lovorka Čoralić

Ljerka PERČI, **Polja prošlosti**, Državni arhiv, Varaždin – »Tonimir«, Varaždinske Toplice, 2002., 291 str.

Ljubav prema rodnom kraju ili pak geografskom prostoru kojem osoba posveti životni put, ali i stvaralački opus, često djeluje iznimno nadahnjujuće u pokušajima da ta osoba svojim radom i djelom ostavi *nešto* kao trajnu vrijednost svome kraju. U tim slučajevima najčešće je riječ o književnom ili umjetničkom djelu, ali i istraživanje prošlosti, odnosno povijesti pruža takvu mogućnost. Upravo na tragu toga otisnuta su i *Polja prošlosti* iz pera Varaždinke Ljerke Perči. Riječ je o zborniku u kojem su sabrana 24 rada, a kojima autorica čitateljstvu u objedinjenom izdanju predstavlja rezultate višegodišnjih istraživanja objelodanjenih u znanstvenim i stručnim publikacijama između 1986. i 1998. godine. Iako Rankeova škola nužnim smatra istraživanje prošlosti velikih događaja i slavni ličnosti, upravo nam ovaj zbornik razotkriva iznimno zahvalnu povijesnu temu – problematiku istraživanja lokalne, tj. mikroregionalne prošlosti.

Knjiga sadrži 24 rada koji obuhvaćaju odabrane teme iz varaždinske prošlosti i prošlosti varaždinske okolice u vremenskom rasponu od srednjeg vijeka pa do kraja prve četvrtine 19. stoljeća. Postignute rezultate svojih istraživanja, temeljenih na istraživanjima vrela u arhivskim ustanovama Hrvatske, ali i susjedne Slovenije te Austrije i Njemačke, autorica je predstavila u stručnim i znanstvenim publikacijama između 1986. i 1998. godine. Prema vrsti istraživačkog problema kojim se bavila, autorica je unutar zbornika radove svrstala u četiri tematske cjeline.

U prvoj tematskoj cjelini pod naslovom *Stanovništvo Varaždina i okolice početkom 16. stoljeća* (9-31) sadržana su dva rada u kojima autorica razmatra popis varaždinskih građana iz 1520. godine te progovara o popisu 60 svjedoka u ispravi o gornici iz iste godine. Analizom isprava autorica dolazi do poimeničnog popisa od 310 varaždinskih građana nastanjenih u unutarnjem gradu te u sklopu šest podgrađa, a usporednom analizom imena navedenih u ove dvije isprave autorica je uspješno razriješila i profesionalna zanimanja jednog broja navedenih osoba.

Druga tematska cjelina, *Srednjovjekovni pečati Varaždina, Koprivnice i Nedelišća* (33-69), obuhvaća četiri rasprave o pečatima spomenutih mjesta. Iako osnovni predmet autoričinih razmatranja predstavljaju srednjovjekovni pečati grada Varaždina, ona se dotaknula i Nedelišća i Koprivnice. Razmatrajući srednjovjekovne varaždinske pečate us-